॥ श्रीहरि ॥

॥ श्री ज्ञानेश्वरी भावार्थदीपिका ॥

॥ अध्याय सहावा ॥

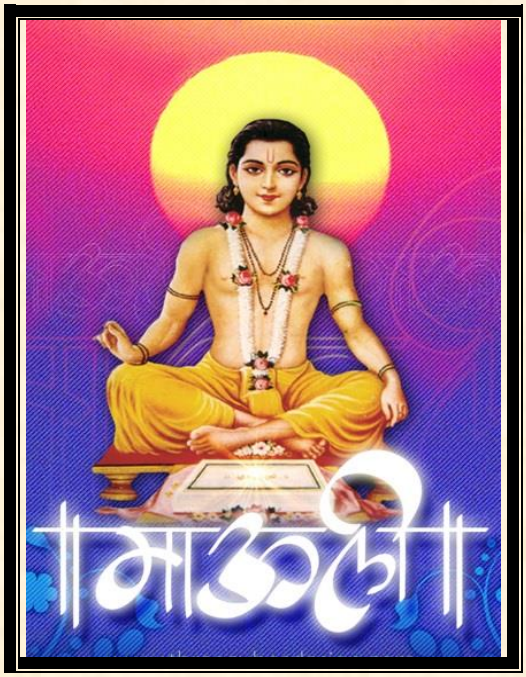

*****

हेचि आम्हां करणे काम ।

बीज वाढवावे नाम ॥

*****

संतचरणरज

बाळकृष्ण प्रकाश कदम

जय हरि सांस्कृतीक प्रतिष्ठान, सोलापूर

॥ ॐ श्री परमात्मने नमः ॥

॥ अध्याय सहावा ॥

॥ ध्यानयोगः॥

मग रायातें म्हणे संजयो । तोचि अभिप्रावो अवधारिजो ।
कृष्ण सांगती आतां जो । योगरूप ॥ १ ॥
सहजें ब्रह्मरसाचें पारणें । केलें अर्जुनालागीं नारायणें ।
कीं तेचि अवसरीं पाहुणे । पातलों आम्ही ॥ २ ॥
कैसी दैवाची आगळिक नेणिजे । जैसें तान्हेलिया तोय सेविजे ।
कीं तेंचि चवी करूनि पाहिजे । तंव अमृत आहे ॥ ३ ॥
तैसें आम्हां तुम्हां जाहलें । जे आडमुठीं तत्त्व फावलें ।
तंव धृतराष्ट्रें म्हणितलें । हें न पुसों तूतें ॥ ४ ॥
तया संजया येणें बोलें । रायाचें हृदय चोजवलें ।
जें अवसरीं आहे घेतलें । कुमारांचिया ॥ ५ ॥
हें जाणोनि मनीं हांसिला । म्हणे म्हातारा मोहें नाशिला ।
ए-हवीं बोलु तरी भला जाहला । अवसरीं इये ॥ ६ ॥
परि तें तैसें कैसेनि होईल । जात्यंधु कैसें पाहेल ।
तेवींचि ये रुसें घेईल । म्हणौनि बिहे ॥ ७ ॥
परि आपण चित्तीं आपुला । निकियापरी संतोषला ।
जे तो संवादु फावला । कृष्णार्जुनांचा ॥ ८ ॥
तेणें आनंदाचेनि धालेपणें । साभिप्राय अंतःकरणें ।
आतां आदरेंसीं बोलणें । घडेल तया ॥ ९ ॥
तो गीतेमाजी षष्ठींचा । प्रसंगु असे आयणीचा ।
जैसा क्षीरार्णवीं अमृताचा । निवाडु जाहला ॥ १० ॥

तैसें गीतार्थाचें सार । जें विवेकसिंधूचें पार ।
नाना योगविभवभांडार । उघडलें कां ॥ ११ ॥
जें आदिप्रकृतीचें विसवणें । जें शब्दब्रह्मासि न बोलणें ।
जेथूनि गीतावल्लीचें ठाणें । प्ररोहो पावे ॥ १२ ॥
तो अध्यावो सहावा । वरि साहित्याचिया बरवा ।
सांगिजैल म्हणौनि परिसावा । चित्त देउनी ॥ १३ ॥
माझा मराठाचि बोलु कौतुकें । परि अमृतातेंही पैजां जिंके ।
ऐसीं अक्षरें रसिकें । मेळवीन ॥ १४ ॥
जिये कोंवळिकेचेनि पाडें । दिसती नादींचें रंग थोडे ।
वेधें परिमळाचें बीक मोडे । जयाचेनि ॥ १५ ॥
ऐका रसाळपणाचिया लोभा । कीं श्रवणींचि होति जिभा ।
बोले इंद्रियां लागे कळंभा । एकमेकां ॥ १६ ॥
सहजें शब्दु तरी विषो श्रवणाचा । परि रसना म्हणे हा रसु आमुचा
। घ्राणासि भावो जाय परिमळाचा । हा तोचि होईल ॥१७॥
नवल बोलतीये रेखेची वाहणी । देखतां डोळयांही पुरों लागे
धणी । ते म्हणती उघडली खाणी । रूपाची हे ॥ १८ ॥
जेथ संपूर्ण पद उभारे । तेथ मनचि धांवे बाहिरें ।
बोलु भुजाही आविष्करें । आलिंगावया ॥ १९ ॥
ऐशीं इंद्रियें आपुलालिया भावीं । झोंबती परि तो सरिसेपणेंचि
बुझावी । जैसा एकला जग चेववी । सहस्त्रकरु ॥ २० ॥
तैसें शब्दाचें व्यापकपण । देखिजे असाधारण ।
पाहातयां भावज्ञां फावती गुण । चिंतामणीचे ॥ २१ ॥
हें असोतु या बोलांचीं ताटें भलीं । वरी कैवल्यरसें वोगरिलीं ।

ही प्रतिपत्ति मियां केली । निष्कामासी ॥ २२ ॥
आतां आत्मप्रभा नीच नवी । तेचि करूनि ठाणदिवी ।
जो इंद्रियांतें चोरूनि जेवी । तयासीचि फावे ॥ २३ ॥
येथ श्रवणाचेनि पांगें- । वीण श्रोतयां होआवें लागे ।
हे मनाचेनि निजांगें । भोगिजे गा ॥ २४ ॥
आहाच बोलाची वालीफ फेडिजे । आणि ब्रह्माचियाचि आंगा
घडिजे । मग सुखेंसी सुरवाडिजे । सुखाचि माजीं ॥ २५ ॥
ऐसें हळुवारपण जरी येईल । तरीच हें उपेगा जाईल ।
ए-हवीं आघवी गोठी होईल । मुकिया बहिरयाची ॥ २६ ॥
परी तें असो आतां आघवें । नलगे श्रोतयांतें कडसावें ।
जे अधिकारिये एथ स्वभावें । निष्कामकामु ॥ २७ ॥
जिहीं आत्मबोधाचिया आवडी । केली स्वर्गसंसाराची कुरोंडी
। तेवांचूनि एथींची गोडी । नेणती आणिक ॥ २८ ॥
जैसा वायसीं चंद्र नोळखिजे । तैसा प्राकृतीं हा ग्रंथु नेणिजे ।
आणि तो हिमांशुचि जेविं खाजें । चकोराचें ॥ २९ ॥
तैसा सज्ञानासी तरी हा ठावो । आणि अज्ञानासी आन गांवो
। म्हणौनि बोलावया विषय पहा हो । विशेषु नाहीं ॥ ३० ॥
परी अनुवादलों मी प्रसंगें । तें सज्जनीं उपसाहावें लागे ।
आतां सांगेन काय श्रीरंगें । निरोपिलें जें ॥ ३१ ॥
तें बुद्धीही आकळितां सांकडें । म्हणौनि बोलीं विपायें सांपडे
। परी श्रीनिवृत्तिकृपादीप उजियेडें । देखैन मी ॥ ३२ ॥
जें दिठीही न पविजे । तें दिठीविण देखिजे ।
जरी अतींद्रिय लाहिजे । ज्ञानबळ ॥ ३३ ॥

ना तरी जें धातुवादाही न जोडे । तें लोहींचि पंधरें सांपडे ।
जरी दैवयोगें चढे । परिसु हातां ॥ ३४ ॥
तैसी गुरुकृपा होये । तरी करितां काय आपु नोहे ।
म्हणौनि तें अपार मातें आहे । ज्ञानदेवो म्हणे ॥ ३५ ॥
तेणें कारणें मी बोलेन । बोलीं अरूपाचें रूप दावीन ।
अतींद्रिय परी भोगवीन । इंद्रियांकरवीं ॥ ३६ ॥
आइका यश श्री औदार्य । ज्ञान वैराग्य ऐश्वर्य ।
हे साही गुणवर्य । वसती जेथ ॥ ३७ ॥
म्हणौनि तो भगवंतु । जो निःसंगाचा सांगातु ।
तो म्हणे पार्था दत्तचित्तु । होईं आतां ॥ ३८ ॥

श्रीभगवानुवाच ।
अनाश्रितः कर्मफलं कार्यं कर्म करोति यः ।
स संन्यासी च योगी च न निरग्निर्न चाक्रियः ॥ १॥

आइकें योगी आणि संन्यासी जनीं । हे एकचि सिनानें झणीं मानीं
। ए-हवीं विचारिजती जंव दोन्ही । तंव एकचि ते ॥ ३९ ॥
सांडिजे दुजया नामाचा आभासु । तरी योगु तोचि संन्यासु ।
पाहतां ब्रह्मीं नाहीं अवकाशु । दोहींमाजीं ॥ ४० ॥
जैसें नामाचेनि अनारिसेपणें । एका पुरुषातें बोलावणें ।
कां दोहींमार्गीं जाणें । एकाचि ठाया ॥ ४१ ॥
नातरी एकचि उदक सहजें । परि सिनाना घटीं भरिजे ।
तैसें भिन्नत्व जाणिजे । योगसंन्यासांचें ॥ ४२ ॥
आइकें सकळ संमतें जगीं । अर्जुना गा तोचि योगी ।

जो कर्में करूनि रागी । नोहेचि फळीं ॥ ४३ ॥
जैसी मही हे उद्भिजें । जनी अहंबुद्धीवीण सहजें ।
आणि तेथिंचीं तियें बीजें । अपेक्षीना ॥ ४४ ॥
तैसा अन्वयाचेनि आधारें । जातीचेनि अनुकारें ।
जें जेणें अवसरें । करणें पावे ॥ ४५ ॥
तें तैसेंचि उचित करी । परी साटोपु नोहे शरीरीं ।
आणि बुद्धीही करोनि फळवेरी । जायेचिना ॥ ४६ ॥
ऐसा तोचि संन्यासी । पार्था गा परियेसीं ।
तोचि भरंवसेनिसीं । योगीश्वरु ॥ ४७ ॥
वांचूनि उचित कर्म प्रासंगिक । तयातें म्हणे हे सांडावें बद्धक
। तरी टांकोटांकीं आणिक । मांडीचि तो ॥ ४८ ॥
जैसा क्षाळूनियां लेपु एकु । सवेंचि लाविजे आणिकु ।
तैसेनि आग्रहाचा पाइकु । विचंबे वायां ॥ ४९ ॥
गृहस्थाश्रमाचें वोझें । कपाळीं आधींचि आहे सहजें ।
कीं तेंचि संन्याससवा ठेविजे । सरिसें पुढती ॥ ५० ॥
म्हणौनि अग्निसेवा न सांडितां । कर्माची रेखा नोलांडितां ।
आहे योगसुख स्वभावता । आपणपांचि ॥ ५१ ॥

यं संन्यासमिति प्राहुर्योगं तं विद्धि पाण्डव ।
न ह्यसंन्यस्तसंकल्पो योगी भवति कश्चन ॥ २॥

ऐकें संन्यासी तोचि योगी । ऐसी एकवाक्यतेची जगीं ।
गुढी उभविली अनेगीं । शास्त्रांतरीं ॥ ५२ ॥
जेथ संन्यासिला संकल्पु तुटे । तेथचि योगाचें सार भेटे ।

ऐसें हें अनुभवाचेनि धटें । साचें जया ॥ ५३ ॥

आरुरुक्षोर्मुनेर्योगं कर्म कारणमुच्यते ।
योगारूढस्य तस्यैव शमः कारणमुच्यते ॥ ३॥

आतां योगाचळाचा निमथा । जरी ठाकावा आथि पार्था ।
तरी सोपाना या कर्मपथा । चुका झणी ॥ ५४ ॥
येणें यमनियमांचेनि तळवटें । रिगे आसनाचिये पाउलवाटें ।
येई प्राणायामाचेनि आडकंठें । वरौता गा ॥ ५५ ॥
मग प्रत्याहाराचा अधाडा । जो बुद्धीचियाही पायां निसरडा ।
जेथ हटिये सांडिती होडा । कडेलग ॥ ५६ ॥
तरी अभ्यासाचेनि बळें । प्रत्याहारीं निराळें ।
नखीं लागेल ढाळें ढाळें । वैराग्याची ॥ ५७ ॥
ऐसा पवनाचेनि पाठारें । येतां धारणेचेनि पैसारें ।
क्रमी ध्यानाचें चवरें । सांपडे तंव ॥ ५८ ॥
मग तया मार्गाची धांव । पुरेल प्रवृत्तीची हांव ।
जेथ साध्यसाधना खेंव । समरसें होय ॥ ५९ ॥
जेथ पुढील पैसु पारुखे । मागील स्मरावें तें ठाके ।
ऐसिये सरिसीये भूमिके । समाधि राहे ॥ ६० ॥
येणें उपायें योगारूढु । जो निरवधि जाहला प्रौढु ।
तयाचिया चिन्हांचा निवाडु । सांगैन आइकें ॥ ६१ ॥

यदा हि नेन्द्रियार्थेषु न कर्मस्वनुषज्जते ।
सर्वसंकल्पसंन्यासी योगारूढस्तदोच्यते ॥ ४॥

तरी जयाचिया इंद्रियांचिया घरा । नाहीं विषयांचिया येरझारा
। जो आत्मबोधाचिया वोवरां । पहुडला असे ॥ ६२ ॥
जयाचें सुखदुःखाचेनि आंगें । झगटलें मानस चेवो नेघे ।
विषय पासींही आलियां से न रिगे । हें काय म्हणौनि ॥ ६३ ॥
इंद्रियें कर्माच्या ठायीं । वाढीनलीं परि कहीं ।
फळहेतूची चाड नाहीं । अंतःकरणीं ॥ ६४ ॥
असतेनि देहें एतुला । जो चेतुचि दिसे निदेला ।
तोचि योगारूढु भला । वोळखें तूं ॥ ६५ ॥
तेथ अर्जुन म्हणे अनंता । हें मज विस्मो बहु आइकतां ।
सांगे तया ऐसी योग्यता । कवणें दीजे ॥ ६६ ॥

उद्धरेदात्मनात्मानं नात्मानमवसादयेत् ।
आत्मैव ह्यात्मनो बन्धुरात्मैव रिपुरात्मनः ॥ ५॥

तंव हांसोनि श्रीकृष्ण म्हणे । तुझें नवल ना हें बोलणें ।
कवणासि काय दिजेल कवणें । अद्वैतीं इये ॥ ६७ ॥
पैं व्यामोहाचिये शेजे । बळिया अविद्या निद्रितु होइजे ।
ते वेळी दुःस्वप्न हा भोगिजे । जन्ममृत्यूंचा ॥ ६८ ॥
पाठीं अवसांत ये चेवो । तैं तें अवघेंचि होय वावो ।
ऐसा उपजे नित्य सद्भावो । तोहि आपणपांचि ॥ ६९ ॥
म्हणौनि आपणचि आपणयां । घातु कीजतु असे धनंजया ।
चित्त देऊनि नाथिलिया । देहाभिमाना ॥ ७० ॥

बन्धुरात्मात्मनस्तस्य येनात्मैवात्मना जितः ।
अनात्मनस्तु शत्रुत्वे वर्तेतात्मैव शत्रुवत् ॥ ६॥

हा विचारूनि अहंकारु सांडिजे । मग असतीचि वस्तु होईजे
। तरी आपली स्वस्ति सहजें । आपण केली ॥ ७१ ॥
ए-हवीं कोशकीटकाचिया परी । तो आपणया आपण वैरी ।
जो आत्मबुद्धि शरीरीं । चारुस्थळीं ॥ ७२ ॥
कैसे प्राप्तीचिये वेळे । निदैवा अंधळेपणाचे डोहळे ।
कीं असते आपुले डोळे । आपण झांकी ॥ ७३ ॥
कां कवण एकु भ्रमलेपणें । मी तो नव्हे गा चोरलों म्हणे ।
ऐसा नाथिला छंदु अंतःकरणें । घेऊनि ठाके ॥ ७४ ॥
ए-हवीं होय तें तोचि आहे । परि काई कीजे बुद्धि तैशी नोहे
। देखा स्वप्नींचेनि घायें । कीं मरे साचें ॥ ७५ ॥
जैशी ते शुकाचेनि आंगभारें । नळिका भोविन्नली एरी मोहरें
। तेणें उडावें परी न पुरे । मनशंका ॥ ७६ ॥
वायांचि मान पिळी । अटुवें हियें आंवळी ।
टिटांतु नळी । धरूनि ठाके ॥ ७७ ॥
म्हणे बांधला मी फुडा । ऐसिया भावनेचिया पडे खोडां ।
कीं मोकळिया पायांचा चवडा । गोंवी अधिकें ॥ ७८ ॥
ऐसा काजेंवीण आंतुडला । तो सांग पां काय आणिकें
बांधिला । मग न सोडीच ज-हीं नेला । तोडूनि अर्धा ॥ ७९ ॥
म्हणौनि आपणयां आपणचि रिपु । जेणें वाढविला हा
संकल्पु । येर स्वयंबुद्धी म्हणे बापु । जो नाथिलें नेघे ॥ ८० ॥

जितात्मनः प्रशान्तस्य परमात्मा समाहितः ।
शीतोष्णसुखदुःखेषु तथा मानापमानयोः ॥ ७॥

तया स्वांतःकरणजिता । सकळकामोपशांता ।
परमात्मा परौता । दुरी नाहीं ॥ ८१ ॥
जैसा किडाळाचा दोषु जाये । तरी पंधरें तेंचि होये ।
तैसें जीवा ब्रह्मत्व आहे । संकल्पलोपीं ॥ ८२ ॥
हा घटाकारु जैसा । निमालिया तया अवकाशा ।
नलगे मिळों जाणें आकाशा । आना ठाया ॥ ८३ ॥
तैसा देहाहंकारु नाथिला । हा समूळ जयाचा नाशिला ।
तोचि परमात्मा संचला । आधींचि आहे ॥ ८४ ॥
आतां शीतोष्णाचिया वाहणी । तेथ सुखदुःखाची कडसणीं ।
इयें न समाती कांहीं बोलणीं । मानापमानांचीं ॥ ८५ ॥
जे जिये वाटा सूर्यु जाये । तेउतें तेजाचें विश्व होये ।
तैसें तया पावे तें आहे । तोचि म्हणौनी ॥ ८६ ॥
देखैं मेघौनि सुटती धारा । तिया न रुपती जैसिया सागरा ।
तैशीं शुभाशुभें योगीश्वरा । नव्हती आनें ॥ ८७ ॥

ज्ञानविज्ञानतृप्तात्मा कूटस्थो विजितेन्द्रियः ।
युक्त इत्युच्यते योगी समलोष्टाश्मकांचनः ॥ ८॥

जो हा विज्ञानात्मकु भावो । तया विवरितां जाहला वावो ।
मग लागला जंव पाहों । तंव ज्ञान तें तोचि ॥ ८८ ॥
आतां व्यापकु कीं एकदेशी । हे ऊहापोही जे ऐसी ।
ते करावी ठेली आपैशी । दुजेनवीण ॥ ८९ ॥
ऐसा शरीरीचि परी कौतुकें । परब्रह्माचेनि पाडें तुकें ।
जेणें जिंतलीं एकें । इंद्रियें गा ॥ ९० ॥

तो जितेंद्रियु सहजें । तोचि योगयुक्तु म्हणिजे ।
जेणे सानें थोर नेणिजे । कवणें काळीं ॥ ९१ ॥
देखैं सोनयाचें निखळ । मेरुयेसणें ढिसाळ ।
आणि मातियेचें डिखळ । सरिसेंचि मानी ॥ ९२ ॥
पाहतां पृथ्वीचें मोल थोडें । ऐसें अनर्घ्य रत्न चोखडें ।
देखें दगडाचेनि पाडें । निचाडु ऐसा ॥ ९३ ॥

सुहृन्मित्रार्युदासीनमध्यस्थद्वेष्यबन्धुषु ।
साधुष्वपि च पापेषु समबुद्धिर्विशिष्यते ॥ ९॥

तेथ सुहृद आणि शत्रु । कां उदासु आणि मित्रु ।
हा भावभेदु विचित्रु । कल्पूं कैंचा ॥ ९४ ॥
तया बंधु कोण काह्याचा । द्वेषिया कवणु तयाचा ।
मीचि विश्व ऐसा जयाचा । बोधु जाहला ॥ ९५ ॥
मग तयाचिये दिठी । अधमोत्तम असे किरीटी ।
काय परिसाचिये कसवटी । वानिया कीजे ॥ ९६ ॥
ते जैशी निर्वाण वर्णुचि करी । तैशी जयाची बुद्धी चराचरीं ।
होय साम्याची उजरी । निरंतर ॥ ९७ ॥
जे ते विश्वालंकाराचें विसुरे । जरी आहाती आनानें आकारें
। तरी घडले एकचि भांगारें । परब्रह्में ॥ ९८ ॥
ऐसें जाणणें जें बरवें । तें फावलें तया आघवें ।
म्हणौनि आहाचवाहाच न झकवे । येणें आकारचित्रें ॥ ९९ ॥
घापे पटामाजि दृष्टी । दिसे तंतूंची सैंघ सृष्टी ।
परी तो एकवांचूनि गोठी । दुजी नाहीं ॥ १०० ॥

ऐसेनि प्रतीती हें गवसे । ऐसा अनुभव जयातें असे ।
तोचि समबुद्धि हे अनारिसें । नव्हे जाणें ॥ १०१ ॥
जयाचें नांव तीर्थरावो । दर्शनें प्रशस्तीसि ठावो ।
जयाचेनि संगें ब्रह्मभावो । भ्रांतासही ॥ १०२ ॥
जयाचेनि बोलें धर्मु जिये । दिठी महासिद्धितें विये ।
देखैं स्वर्गसुखादि इयें । खेळु जयाचा ॥ १०३ ॥
विपायें जरी आठवला चित्ता । तरी दे आपुली योग्यता ।
हें असो तयातें प्रशंसितां । लाभु आथि ॥ १०४ ॥

योगी युञ्जीत सततमात्मानं रहसि स्थितः ।
एकाकी यतचित्तात्मा निराशीरपरिग्रहः ॥ १०॥

पुढती अस्तवेना ऐसें । जया पाहलें अद्वैतदिवसें ।
मग आपणपांचि आपणु असे । अखंडित ॥ १०५ ॥
ऐसिया दृष्टी जो विवेकी । पार्था तो एकाकी ।
सहजें अपरिग्रही जो तिहीं लोकीं । तोचि म्हणौनि ॥ १०६ ॥
ऐसियें असाधारणें । निष्पन्नाचीं लक्षणें ।
आपुलेनि बहुवसपणें । श्रीकृष्ण बोले ॥ १०७ ॥
जो ज्ञानियांचा बापु । देखणेयांचे दिठीचा दीपु ।
जया दादुलयाचा संकल्पु । विश्व रची ॥ १०८ ॥
प्रणवाचिये पेठे । जाहलें शब्दब्रह्म माजिठे ।
तें जयाचिया यशा धाकुटें । वेढूं न पुरे ॥ १०९ ॥
जयाचेनि आंगिकें तेजें । आवो रविशशीचिये वणिजे ।
म्हणौनि जग हें वेशजे- । वीण असे तया ॥ ११० ॥

हां गा नामचि एक जयाचें । पाहतां गगनही दिसे टांचें ।
गुण एकैक काय तयाचे । आकळशील तूं ॥ १११ ॥
म्हणौनि असो हें वानणें । सांगों नेणों कवणाचीं लक्षणें ।
दावावीं मिषें येणें । कां बोलिलों तें ॥ ११२ ॥
ऐकें द्वैताचा ठावोचि फेडी । ते ब्रह्मविद्या कीजेल उघडी ।
तरी अर्जुना पढिये हे गोडी । नासेल हन ॥ ११३ ॥
म्हणौनि तें तैसे बोलणें । नव्हे सपातळ आड लावणें ।
केलें मनचि वेगळवाणें । भोगावया ॥ ११४ ॥
जया सोऽहंभाव अटकु । मोक्षसुखालागोनि रंकु ।
तयाचिये दिठीचा झणें कळंकु । लागेल तुझिया प्रेमा ॥ १५ ॥
विपाये अहंभावो ययाचा जाईल । मी तेंचि हा जरी होईल ।
तरी मग काय कीजेल । एकलेया ॥ ११६ ॥
दिठीची पाहतां निविजें । कां तोंड भरोनि बोलिजे ।
नातरी दाटूनि खेंव दीजे । ऐसें कवण आहे ॥ ११७ ॥
आपुलिया मना बरवी । असमाई गोठी जीवीं ।
ते कवणेंसि चावळावी । जरी ऐक्य जाहलें ॥ ११८ ॥
इया काकुळती जनार्दनें । अन्योपदेशाचेनि हाताशनें ।
बोलामाजि मन मनें । आलिंगूं सरलें ॥ ११९ ॥
हें परिसतां जरी कानडें । तरी जाण पां पार्थ उघडें ।
कृष्णसुखाचेंचि रूपडें । वोतलें गा ॥ १२० ॥
हें असो वयसेचिये शेवटीं । जैसें एकचि विये वांझोटी ।
मग ते मोहाची त्रिपुटी । नाचों लागे ॥ १२१ ॥
तैसें जाहलें श्रीअनंता । ऐसें तरी मी न म्हणतां ।

जरी तयाचा न देखतां । अतिशयो एथ ॥ १२२ ॥
पाहा पां नवल कैसें चोज । कें उपदेशु केउतें झुंज ।
परी पुढें वालभाचें भोज । नाचत असे ॥ १२३ ॥
आवडी आणि लाजवी । व्यसन आणि शिणवी ।
पिसें आणि न भुलवी । तरी तेंचि काई ॥ १२४ ॥
म्हणौनि भावार्थु तो ऐसा । अर्जुन मैत्रियेचा कुवासा ।
कीं सुखें श्रृंगारलिया मानसा । दर्पणु तो ॥ १२५ ॥
यापरी बाप पुण्यपवित्र । जगीं भक्तिबीजासि सुक्षेत्र ।
तो श्रीकृष्णकृपे पात्र । याचिलागीं ॥ १२६ ॥
हो कां आत्मनिवेदनातळींची । जे पीठिका होय सख्याची ।
पार्थु अधिष्ठात्री तेथिंची । मातृका गा ॥ १२७ ॥
पासींचि गोसावी न वर्णिजे । मग पाइकाचा गुण घेईजे ।
ऐसा अर्जुनु तो सहजें । पढिये हरी ॥ १२८ ॥
पाहां पां अनुरागें भजें । जे प्रियोत्तमें मानिजे ।
ते पतीहूनि काय न वानिजे । पतिव्रता ॥ १२९ ॥
तैसा अर्जुनचि विशेषें स्तवावा । ऐसें आवडलें मज जीवा ।
जे तो त्रिभुवनींचिया दैवां । एकायतनु जाहला ॥ १३० ॥
जयाचिया आवडीचेनि पांगें । अमूर्तुही मूर्ती आवगें ।
पूर्णाहि परी लागे । अवस्था जयाची ॥ १३१ ॥
तंव श्रोते म्हणती दैव । कैसी बोलाची हवाव ।
काय नादातें हन बरव । जिणोनि आली ॥ १३२ ॥
हां हो नवल नोहे देशी । मर्‌हाटी बोलिजे तरी ऐशी ।
वाणें उमटताहे आकाशीं । साहित्य रंगाचे ॥ १३३ ॥

कैसें उन्मेखचांदिणें तार । आणि भावार्थु पडे गार ।
हेचि श्लोकार्थ कुमुदिनी फार । साविया होती ॥ १३४ ॥
चाडचि निचाडां करी । ऐसी मनोरथीं ये थोरी ।
तेणें विवळले अंतरीं । तेथ डोलु आला ॥ १३५ ॥
तें निवृत्तिदासें जाणितलें । मग अवधान द्या म्हणितलें ।
नवल पांडवकुळीं पाहलें । कृष्णदिवसें ॥ १३६ ॥
देवकीया उदरीं वाहिला । यशोदा सायासें पाळिला ।
कीं शेखीं उपेगा गेला । पांडवांसी ॥ १३७ ॥
म्हणौनि बहुदिवस वोळगावा । कां अवसरु पाहोनि विनवावा
। हाही सोसु तया सदैवा । पडेचिना ॥ १३८ ॥
हें असो कथा सांगें वेगीं । मग अर्जुन म्हणे सलगी ।
देवा इयें संतचिन्हें आंगीं । न ठकती माझ्या ॥ १३९ ॥
ए-हवीं या लक्षणांचिया निजसारा । मी अपाडें कीर अपुरा
। परि तुमचेनि बोलें अवधारा । थोरावें जरी ॥ १४० ॥
जी तुम्ही चित्त देयाल । तरी ब्रह्म मियां होईजेल ।
काय जहालें अभ्यासिजेल । सांगाल जें ॥ १४१ ॥
हां हो नेणों कवणाची काहाणी । आइकोनि श्लाघिजत असों
अंत:करणीं । ऐसी जहालेपणाची शिरयाणी । कायसी देवा ॥४२॥
हें आंगें म्यां होईजो का । येतुलें गोसावी आपुलेपणें कीजो
कां । तंव हांसोनि श्रीकृष्ण हो कां । करूं म्हणती ॥ १४३ ॥
देखा संतोषु एक न जोडे । तंवचि सुखाचें सैंघ सांकडें ।
मग जोडलिया कवणीकडे । अपुरें असे ॥ १४४ ॥
तैसा सर्वेश्वरु बळिया सेवकें । म्हणौनि ब्रह्मही होय तो कौतुकें

। परि कैसा भारें आतला पिकें । दैवाचेनि ॥ १४५ ॥
जो जन्मसहस्त्रांचियासाठीं । इंद्रादिकांही महागु भेटी ।
तो आधीनु केतुला किरीटी । जे बोलुही न साहे ॥ १४६ ॥
मग ऐका जें पांडवें । म्हणितलें म्यां ब्रह्म होआवें ।
तें अशेषही देवें । अवधारिलें ॥ १४७ ॥
तेथ ऐसेंचि एक विचारिलें । जे या ब्रह्मत्वाचे डोहळे जाहले ।
परि उदरा वैराग्य आहे आलें । बुद्धीचिया ॥ १४८ ॥
ए-हवीं दिवस तरी अपुरे । परी वैराग्यवसंताचेनि भरें ।
जे सोऽहंभाव महुरे । मोडोनि आला ॥ १४९ ॥
म्हणौनि प्राप्तिफळीं फळतां । यासि वेळु न लगेल आतां ।
होय विरक्तु ऐसा अनंता । भरंवसा जाहला ॥ १५० ॥
म्हणे जें जें हा अधिष्ठील । तें आरंभींच यया फळेल ।
म्हणौनि सांगितला न वचेल । अभ्यासु वायां ॥ १५१ ॥
ऐसें विवरोनियां श्रीहरी । म्हणितलें तिये अवसरीं ।
अर्जुना हा अवधारीं । पंथराजु ॥ १५२ ॥
तेथ प्रवृत्तितरूच्या बुडीं । दिसती निवृत्तिफळाचिया कोडी ।
जिये मार्गींचा कापडी । महेशु आझुनी ॥ १५३ ॥
पैल योगवृंदे वहिलीं । आडवीं आकाशीं निघालीं ।
कीं तेथ अनुभवाच्या पाउलीं । धोरणु पडिला ॥ १५४ ॥
तिहीं आत्मबोधाचेनि उजुकारें । धांव घेतली एकसरें ।
कीं येर सकळ मार्ग निदसुरे । सांडूनियां ॥ १५५ ॥
पाठीं महर्षी येणें आले । साधकांचे सिद्ध जाहाले ।
आत्मविद थोरावले । येणेंचि पंथें ॥ १५६ ॥

हा मार्गु जैं देखिजे । तैं तहान भूक विसरिजे ।
रात्रिदिवसु नेणिजे । वाटे इये ॥ १५७ ॥
चालतां पाऊल जेथ पडे । तेथ अपवर्गाची खाणी उघडे ।
आव्हांटलिया तरी जोडे । स्वर्गसुख ॥ १५८ ॥
निगिजे पूर्वींलिया मोहरा । कीं येइजे पश्चिमेचिया घरा ।
निश्चळपणें धनुर्धरा । चालणें एथिंचें ॥ १५९ ॥
येणें मार्गें जया ठाया जाइजे । तो गांवो आपणचि होईजे ।
हें सांगों काय सहजें । जाणसी तूं ॥ १६० ॥
तेथ पार्थें म्हणितलें देवा । तरी तेंचि मग केव्हां ।
कां आर्तिसमुद्रौनि न काढावा । बुडतु जी मी ॥ १६१ ॥
तंव श्रीकृष्ण म्हणती ऐसें । हें उत्सृंखळ बोलणें कायसें ।
आम्हीं सांगतसों आपैसें । वरि पुशिलें तुवां ॥ १६२ ॥

शुचौ देशे प्रतिष्ठाप्य स्थिरमासनमात्मनः ।
नात्युच्छ्रितं नातिनीचं चैलाजिनकुशोत्तरम् ॥ ११॥

तरी विशेषें आतां बोलिजेल । परि तें अनुभवें उपेगा जाईल ।
म्हणौनि तैसें एक लागेल । स्थान पाहावें ॥ १६३ ॥
जेथ अराणुकेचेनि कोडें । बैसलिया उठों नावडे ।
वैराग्यासी दुणीव चढे । देखिलिया जें ॥ १६४ ॥
जो संतीं वसविला ठावो । संतोषासि सावावो ।
मना होय उत्सावो । धैर्याचा ॥ १६५ ॥
अभ्यासुचि आपणयातें करी । हृदयातें अनुभवु वरी ।
ऐसी रम्यपणाची थोरी । अखंड जेथ ॥ १६६ ॥

जया आड जातां पार्था । तपश्चर्या मनोरथा ।
पाखांडियाही आस्था । समूळ होय ॥ १६७ ॥
स्वभावें वाटे येतां । जरी वरपडा जाहला अवचितां ।
तरी सकामुही परि माघौता । निघों विसरे ॥ १६८ ॥
ऐसेनि न राहतयातें राहावी । भ्रमतयातें बैसवी ।
थापटूनि चेववी । विरक्तीतें ॥ १६९ ॥
हें राज्य वर सांडिजे । मग निवांता एथेंचि असिजे ।
ऐसें श्रृंगारियांहि उपजे । देखतखेंवो ॥ १७० ॥
जें येणें मानें बरवंट । आणि तैसेंचि अतिचोखट ।
जेथ अधिष्ठान प्रगट । डोळां दिसे ॥ १७१ ॥
आणिकही एक पहावें । जें साधकीं वसतें होआवें ।
आणि जनाचेनि पायरवें । रुळेचिना ॥ १७२ ॥
जेथ अमृताचेनि पाडें । मुळाहीसकट गोडें ।
जोडती दाटें झाडें । सदा फळतीं ॥ १७३ ॥
पाउला पाउला उदकें । वर्षाकाळेंही अतिचोखें ।
निर्झरें का विशेखें । सुलभें जेथ ॥ १७४ ॥
हा आतपुही आळुमाळु । जाणिजे तरी शीतळु ।
पवनु अति निश्चळु । मंदु झुळके ॥ १७५ ॥
बहुत करूनि निःशब्द । दाट न रिगे श्वापद ।
शुक हन षट्पद । तेउतें नाहीं ॥ १७६ ॥
पाणिलगें हंसें । दोनी चारी सारसें ।
कवणे एके वेळे बैसे । तरी कोकिळही हो ॥ १७७ ॥
निरंतर नाहीं । तरी आलीं गेलीं कांहीं ।

होतु कां मयूरेंही । आम्ही ना न म्हणों ॥ १७८ ॥
परि आवश्यक पांडवा । ऐसा ठावो जोडावा ।
तेथ निगूढ मठ होआवा । कां शिवालय ॥ १७९ ॥
दोहींमाजीं आवडे तें । जें मानलें होय चित्तें ।
बहुतकरूनि एकांते । बैसिजे गा ॥ १८० ॥
म्हणौनि तैसें तें जाणावें । मन राहतें पाहावें ।
राहील तेथ रचावें । आसन ऐसें ॥ १८१ ॥
वरी चोखट मृगसेवडी । माजीं धूतवस्त्राची घडी ।
तळवटीं अमोडी । कुशांकुर ॥ १८२ ॥
सकोमळ सरिसे । सुबद्ध राहती आपैसे ।
एकपाडें तैसें । वोजा घालीं ॥ १८३ ॥
परि सावियाचि उंच होईल । तरी आंग हन डोलेल ।
नीच तरी पावेल । भूमिदोषु ॥ १८४ ॥
म्हणौनि तैसें न करावें । समभावें धरावें ।
हें बहु असो होआवें । आसन ऐसें ॥ १८५ ॥

तत्रैकाग्रं मनः कृत्वा यतचित्तेन्द्रियक्रियः ।
उपविश्यासने युञ्ज्याद्योगमात्मविशुद्धये ॥ १२॥

मग तेथ आपण । एकाग्र अंतःकरण ।
करूनि सद्‌गुरुस्मरण । अनुभविजे ॥ १८६ ॥
जेथ स्मरतेनि आदरें । सबाह्य सात्त्विकें भरे ।
जंव काठिण्य विरे । अहंभावाचें ॥ १८७ ॥
विषयांचा विसरु पडे । इंद्रियांची कसमस मोडे ।

मनाची घडी घडे । हृदयामाजीं ॥ १८८ ॥
ऐसें ऐक्य हें सहजें । फावें तंव राहिजे ।
मग तेणेंचि बोधें बैसिजे । आसनावरी ॥ १८९ ॥
आतां आंगातें आंग वरी । पवनातें पवनु धरी ।
ऐसी अनुभवाची उजरी । होंचि लागे ॥ १९० ॥
प्रवृत्ति माघौति मोहरे । समाधि ऐलाडी उतरे ।
आघवें अभ्यासु सरे । बैसतखेंवो ॥ १९१ ॥
मुद्रेची प्रौढी ऐशी । तेचि सांगिजेल आतां परियेसीं ।
तरी उरु या जघनासी । जडोनि घालीं ॥ १९२ ॥
चरणतळें देव्हडीं । आधारद्रुमाच्या बुडीं ।
सुघटितें गाढीं । संचरीं पां ॥ १९३ ॥
सव्य तो तळीं ठेविजे । तेणें सिवणीमध्यें पीडिजे ।
वरी बैसे तो सहजें । वाम चरणु ॥ १९४ ॥
गुद मेंढ्राआंतौतीं । चारी अंगुळें निगुतीं ।
तेथ सार्ध सार्ध प्रांतीं । सांडूनियां ॥ १९५ ॥
माजी अंगुळ एक निगे । तेथ टांचेचेनि उत्तरभागें ।
नेहेटिजे वरि आंगें । पेललेनि ॥ १९६ ॥
उचलिलें कां नेणिजे । तैसें पृष्ठांत उचलिजे ।
गुल्फद्वय धरिजे । तेणेंचि मानें ॥ १९७ ॥
मग शरीर संचु पार्था । अशेषही सर्वथा ।
पार्ष्णीचा माथा । स्वयंभु होय ॥ १९८ ॥
अर्जुना हें जाण । मूळबंधाचें लक्षण ।
वज्रासन गौण । नाम यासी ॥ १९९ ॥

ऐसी आधारीं मुद्रा पडे । आणि आधींचा मार्गु मोडे ।
तेथ अपानु आंतुलेकडे । वोहोटों लागे ॥ २०० ॥

समं कायशिरोग्रीवं धारयन्नचलं स्थिरः ।
संप्रेक्ष्य नासिकाग्रं स्वं दिशश्चानवलोकयन् ॥ १३॥

तंव करसंपुट आपैसें । वाम चरणीं बैसे ।
तंव बाहुमूळीं दिसे । थोरीव आली ॥ २०१ ॥
माजीं उभारलेनि दंडें । शिरकमळ होय गाढें ।
नेत्रद्वारींचीं कवाडें । लागूं पाहती ॥ २०२ ॥
वरचिलें पातीं ढळतीं । तळींचीं तळीं पुंजाळती ।
तेथ अर्धोन्मीलित स्थिती । उपजे तया ॥ २०३ ॥
दिठी राहोनि आंतुलीकडे । बाहेर पाऊल घाली कोडें ।
ते ठायीं ठावो पडे । नासाग्रपीठीं ॥ २०४ ॥
ऐसें आंतुच्या आंतुचि रचे । बाहेरी मागुतें न वचे ।
म्हणौनि राहणें आधिये दिठीचें । तेथेंचि होय ॥ २०५ ॥
आतां दिशांची भेटी घ्यावी । कां रूपाची वास पहावी ।
हे चाड सरे आघवी । आपैसया ॥ २०६ ॥
मग कंठनाळ आटे । हनुवटी हडौती दाटे ।
ते गाढी होऊनि नेहटे । वक्षःस्थळीं ॥ २०७ ॥
माजीं घंटिका लोपे । वरी बंधु जो आरोपे ।
तो जालंधरु म्हणिपे । पंडुकुमरा ॥ २०८ ॥
नाभीवरी पोखे । उदर हें थोके ।
अंतरीं फांके । हृदयकोशु ॥ २०९ ॥

स्वाधिष्ठानावरिचिले कांठीं । नाभिस्थानातळवटीं ।
बंधु पडे किरीटी । वोढियाणा तो ॥ २१० ॥

प्रशांतात्मा विगतभीर्ब्रह्मचारिवरते स्थितः ।
मनः संयम्य मच्चित्तो युक्त आसीत मत्परः ॥ १४॥

ऐसी शरीराबाहेरलीकडे । अभ्यासाची पांखर पडे ।
तंव आंतु त्राय मोडे । मनोधर्माची ॥ २११ ॥
कल्पना निमे । प्रवृत्ती शमे ।
आंग मन विरमे । सावियाचि ॥ २१२ ॥
क्षुधा काय जाहाली । निद्रा केउती गेली ।
हे आठवणही हारपली । न दिसे वेगां ॥ २१३ ॥
जो मूळबंधें कोंडला । अपानु माघौता मुरडला ।
तो सवेंचि वरी सांकडला । धरी फुगूं ॥ २१४ ॥
क्षोभलेपणें माजे । उवाइला ठायीं गाजे ।
मणिपूरेंसीं झुंजे । राहोनियां ॥ २१५ ॥
मग थावलिये वाहटुळी । सैंघ घेऊनि घर डहुळी ।
बाळपणींची कुहीटुळी । बाहेर घाली ॥ २१६ ॥
भीतरीं वळी न धरे । कोठ्यामाजीं संचरे ।
कफपित्तांचे थारे । उरों नेदी ॥ २१७ ॥
धातूंचे समुद्र उलंडी । मेदाचे पर्वत फोडी ।
आंतली मज्जा काढी । अस्थिगत ॥ २१८ ॥
नाडीतें सोडवी । गात्रांतें विघडवी ।
साधकातें भेडसावी । परी बिहावें ना ॥ २१९ ॥

व्याधीतें दावी । सर्वेंचि हरवी ।
आप पृथ्वी कालवी । एकवाट ॥ २२० ॥
तंव येरीकडे धनुर्धरा । आसनाचा उबारा ।
शक्ति करी उजगरा । कुंडलिनीतें ॥ २२१ ॥
नागिणीचें पिलें । कुंकुमें नाहलें ।
वळण घेऊनि आलें । सेजे जैसें ॥ २२२ ॥
तैशी ते कुंडलिनी । मोटकी औट वळणी ।
अधोमुख सर्पिणी । निदेली असे ॥ २२३ ॥
विद्युल्लतेची विडी । वन्हिज्वाळांची घडी ।
पंधरेयाची चोखडी । घोंटीव जैशी ॥ २२४ ॥
तैशी सुबद्ध आटली । पुटीं होती दाटली ।
तें वज्रासनें चिमुटली । सावधु होय ॥ २२५ ॥
तेथ नक्षत्र जैसें उलंडलें । कीं सूर्याचें आसन मोडलें ।
तेजाचें बीज विरूढलें । अंकुरेंशीं ॥ २२६ ॥
तैशी वेढियातें सोडिती । कवतिकें आंग मोडिती ।
कंदावरी शक्ती । उठली दिसे ॥ २२७ ॥
सहजें बहुतां दिवसांची भूक । वरी चेवविली तें होय मिष ।
मग आवेशें पसरी मुख । ऊर्ध्वा उजू ॥ २२८ ॥
तेथ हृदयकोशातळवटीं । जो पवनु भरे किरीटी ।
तया सगळेयाचि मिठी । देऊनि घाली ॥ २२९ ॥
मुखींच्या ज्वाळीं । तळीं वरी कवळी ।
मांसाची वडवाळी । आरोगूं लागे ॥ २३० ॥
जे जे ठाय समांस । तेथ आहाच जोडे घाउस ।

पाठी एकदोनी घांस । हियाही भरी ॥ २३१ ॥
मग तळवे तळहात शोधी । उर्ध्वींचे खंड भेदी ।
झाडा घे संधी । प्रत्यंगाचा ॥ २३२ ॥
अधोभाग तरी न संडी । परि नखींचेंही सत्त्व काढी ।
त्वचा धुवूनि जडी । पांजरेशीं ॥ २३३ ॥
अस्थींचे नळे निरपे । शिरांचे हीर वोरपे ।
तंव बाहेरी विरूढी करपे । रोमबीजांची ॥ २३४ ॥
मग सप्तधातूंच्या सागरीं । ताहानेली घोंट भरी ।
आणि सर्वेंचि उन्हाळा करी । खडखडीत ॥ २३५ ॥
नासापुटौनि वारा । जो जातसे अंगुळें बारा ।
तो गच्च धरूनि माघारा । आंतु घाली ॥ २३६ ॥
तेथ अध वरौतें आकुंचे । ऊर्ध्व तळौतें खांचे ।
तया खेंवामाजि चक्राचे । पदर उरती ॥ २३७ ॥
ए-हवीं तरी दोन्ही तेव्हांचि मिळती । परी कुंडलिनी नावेक दुश्चित्त होती । ते तयांतें म्हणे परौती । तुम्हीचि कायसी एथें ॥२३८॥
आइकें पार्थिव धातु आघवी । आरोगितां कांहीं नुरवी ।
आणि आपातें तंव ठेवी । पुसोनियां ॥ २३९ ॥
ऐसी दोनी भूतें खाये । ते वेळीं संपूर्ण धाये ।
मग सौम्य हौनि राहे । सुषुम्नेपाशीं ॥ २४० ॥
तेथ तृप्तीचेनि संतोषें । गरळ जें वमी मुखें ।
तेणें तियेचेनि पीयूषें । प्राणु जिये ॥ २४१ ॥
तो अग्नि आंतूनि निघे । परी सबाह्य निववूंचि लागे ।
ते वेळीं कसु बांधिती आंगें । सांडिला पुढती ॥ २४२ ॥

मार्ग मोडिती नाडीचे । नवविधपण वायूचें ।
जाय म्हणौनि शरीराचे । धर्मु नाहीं ॥ २४३ ॥
इडा पिंगळा एकवटती । गांठी तिन्ही सुटती ।
साही पदर फुटती । चक्रांचे हे ॥ २४४ ॥
मग शशी आणि भानु । ऐसा कल्पिजे जो अनुमानु ।
तो वातीवरी पवनु । गिंवसितां न दिसे ॥ २४५ ॥
बुद्धीची पुळिका विरे । परिमळु घ्राणीं उरे ।
तोही शक्तीसवें संचरे । मध्यमेमाजीं ॥ २४६ ॥
तंव वरिलेकडोनि ढाळें । चंद्रामृताचें तळें ।
कानवडोनी मिळे । शक्तिमुखीं ॥ २४७ ॥
तेणें नाळकें रस भरे । तो सर्वांगामाजीं संचरे ।
जेथिंचा तेथ मुरे । प्राणपवनु ॥ २४८ ॥
तातलिये मुसें । मेण निघोनि जाय जैसें ।
मग कोंदली राहे रसें । वोतलेनी ॥ २४९ ॥
तैसें पिंडाचेनि आकारें । ते कळाचि कां अवतरे ।
वरी त्वचेचेनि पदरे । पांघुरली असे ॥ २५० ॥
जैशी आभाळाची बुंथी । करूनि राहे गभस्ती ।
मग फिटलिया दीप्ति । धरूनि ये ॥ २५१ ॥
तैसा आहाचवरि कोरडा । त्वचेचा असे पातोडा ।
तो झडोनि जाय कोंडा । जैसा होय ॥ २५२ ॥
मग काश्मीरीचे स्वयंभ । कां रत्नबीजा निघाले कोंभ ।
अवयवकांतीची भांब । तैसी दिसे ॥ २५३ ॥
नातरी संध्यारागींचे रंग । काढूनि वळिलें तें आंग ।

कीं अंतर्ज्योतीचें लिंग । निर्वाळिलें ॥ २५४ ॥
कुंकुमाचें भरींव । सिद्धरसाचें वोतींव ।
मज पाहतां सावेव । शांतिचि ते ॥ २५५ ॥
तें आनंदचित्रींचें लेप । नातरी महासुखाचें रूप ।
कीं संतोषतरूचें रोप । थांबलें जैसें ॥ २५६ ॥
तो कनकचंपकाचा कळा । कीं अमृताचा पुतळा ।
नाना सासिन्नला मळा । कोंवळिकेचा ॥ २५७ ॥
हो कां जे शारदियेचेनि वोलें । चंद्रबिंब पाल्हेलें ।
कां तेजचि मूर्त बैसलें । आसनावरी ॥ २५८ ॥
तैसें शरीर होये । जे वेळीं कुंडलिनी चंद्र पीये ।
मग देहाकृति बिहे । कृतांतु गा ॥ २५९ ॥
वार्धक्य तरी बहुडे । तारुण्याची गांठी विघडे ।
लोपली उघडे । बाळदशा ॥ २६० ॥
वयसा तरी येतुलेवरी । ए-हवीं बळाचा बळार्थु करी ।
धैर्याची थोरी । निरुपमु ॥ २६१ ॥
कनकद्रुमाच्या पालवीं । रत्नकळिका नित्य नवी ।
नखें तैसीं बरवीं । नवीं निघती ॥ २६२ ॥
दांतही आन होती । परि अपाडें सानेजती ।
जैसी दुबाहीं बैसे पांती । हिरेयांची ॥ २६३ ॥
माणिकुलियांचिया कणिया । साविया‍चि अणुमानिया ।
तैसिया सर्वांगीं उधवती अणियां । रोमांचियां ॥ २६४ ॥
करचरणतळें । जैसीं कां रातोत्पलें ।
पाखाळींव होती डोळे । काय सांगों ॥ २६५ ॥

निडाराचेनि कोंदाटें । मोतियें नावरती संपुटें ।
मग शिवणी जैशी उतटे । शुक्तिपल्लवांची ॥ २६६ ॥
तैशीं पातियांचिये कवळिये न समाये । दिठी जाकळोनि निघों
पाहे । आधिलीचि परी होये । गगना कवळिती ॥ २६७ ॥
आइके देह होय सोनियाचें । परि लाघव ये वायूचें ।
जे आप आणि पृथ्वीचे । अंशु नाहीं ॥ २६८ ॥
मग समुद्रापैलीकडील देखे । स्वर्गींचा आलोचु आइके ।
मनोगत वोळखे । मुंगियेचें ॥ २६९ ॥
पवनाचा वारिकां वळघे । चाले तरी उदकीं पाऊल न लागे ।
येणें येणें प्रसंगें । येती बहुता सिद्धि ॥ २७० ॥
आइकें प्राणाचा हातु धरूनी । गगनाची पाउटी करूनी ।
मध्यमेचेनि दादराहुनी । हृदया आली ॥ २७१ ॥
ते कुंडलिनी जगदंबा । जे चैतन्यचक्रवर्तीची शोभा ।
जया विश्वबीजाचिया कोंभा । साउली केली ॥ २७२ ॥
जे शून्यलिंगाची पिंडी । जे परमात्मया शिवाची करंडी ।
जे प्रणवाची उघडी । जन्मभूमी ॥ २७३ ॥
हें असो ते कुंडलिनी बाळी । हृदयाआंतु आली ।
अनुहताची बोली । चावळे ते ॥ २७४ ॥
शक्तीचिया आंगा लागलें । बुद्धीचें चैतन्य होतें जाहलें ।
तें तेणें आइकिलें । अळुमाळु ॥ २७५ ॥
घोषाच्या कुंडीं । नादचित्रांचीं रूपडीं ।
प्रणवाचिया मोडी । रेखिलीं ऐसीं ॥ २७६ ॥
हेंचि कल्पावें तरी जाणिजे । परी कल्पितें कैचें आणिजे ।

तरी नेणों काय गाजे । तिये ठायीं ॥ २७७ ॥
विसरोनि गेलों अर्जुना । जंव नाशु नाहीं पवना ।
तंव वाचा आथी गगना । म्हणौनि घुमे ॥ २७८ ॥
तया अनाहताचेनि मेघें । आकाश दुमदुमों लागे ।
तंव ब्रह्मस्थानींचें बेगें । सहज फिटे ॥ २७९ ॥
आइकें कमळगर्भाकारें । जें महदाकाश दुसरें ।
जेथ चैतन्य आधातुरें । करूनि असिजे ॥ २८० ॥
तया हृदयाच्या परिवरीं । कुंडलिनिया परमेश्वरी ।
तेजाची शिदोरी । विनियोगिली ॥ २८१ ॥
बुद्धीचेनि शाकें । हातबोनें निकें ।
द्वैत तेथ न देखे । तैसें केलें ॥ २८२ ॥
निजकांती हारविली । मग प्राणुचि केवळ जाहाली ।
ते वेळीं कैसी गमली । म्हणावी पां ॥ २८३ ॥
हो कां जे पवनाची पुतळी । पांघुरली होती सोनसळी ।
ते फेडूनियां वेगळी । ठेविली तिया ॥ २८४ ॥
नातरी वायूचेनि आंगें झगटली । दीपाची दिठी निवटली ।
कां लखलखोनि हारपली । वीजु गगनीं ॥ २८५ ॥
तैशी हृदयकमळवेर्हीं । दिसे जैशी सोनियाची सरी ।
नातरी प्रकाशजळाची झरी । वाहत आली ॥ २८६ ॥
मग ते हृदयभूमी पोकळे । जिराली कां एके वेळे ।
तैसें शक्तीचें रूप मावळे । शक्तीचिमाजीं ॥ २८७ ॥
तेव्हां तरी शक्तीचि म्हणिजे । ए-हवीं तो प्राणु केवळ
जाणिजे । आतां नादुबिंदु नेणिजे । कळा ज्योती ॥ २८८ ॥

मनाचा हन मारु । कां पवनाचा आधारु ।
ध्यानाचा आदरु । नाहीं परी ॥ २८९ ॥
हे कल्पना घे सांडी । तें नाहीं इये परवडी ।
हे महाभूतांची फुडी । आटणी देखां ॥ २९० ॥
पिंडें पिंडाचा ग्रासु । तो हा नाथसंकेतींचा दंशु ।
परि दाऊनि गेला उद्देशु । श्रीमहाविष्णु ॥ २९१ ॥
तया ध्वनिताचें केणें सोडुनि । यथार्थाची घडी झाडुनी ।
उपलविली म्यां जाणुनी । ग्राहीक श्रोते ॥ २९२ ॥

युञ्जन्नेवं सदात्मानं योगी नियतमानसः ।
शान्ति निर्वाणपरमां मत्संस्थामधिगच्छति ॥ १५॥

ऐकें शक्तीचें तेज जेव्हां लोपे । तेथ देहाचें रूप हारपे ।
मग तो डोळयांमाजीं लपे । जगाचिया ॥ २९३ ॥
ए-हवीं आधिलाचि ऐसें । सावयव तरी दिसे ।
परी वायूचें कां जैसें । वळिलें होय ॥ २९४ ॥
नातरी कर्दळीचा गाभा । बुंथी सांडोनी उभा ।
कां अवयवचि नभा । उदयला तो ॥ २९५ ॥
तैसें होय शरीर । तैं तें म्हणिजे खेचर ।
हें पद होतां चमत्कार । पिंडजनीं ॥ २९६ ॥
देखें साधकु निघोनि जाये । मागां पाउलांची वोळ राहे ।
तेथ ठायीं ठायीं होये । अणिमादिक ॥ २९७ ॥
परि तेणें काय काज आपणयां । अवधारीं ऐसा धनंजया ।
लोप आथी भूतत्रया । देहींचा देहीं ॥ २९८ ॥

पृथ्वीतें आप विरवी । आपातें तेज जिरवी ।
तेजातें पवनु हरवी । हृदयामाजीं ॥ २९९ ॥
पाठीं आपण एकला उरे । परि शरीराचेनि अनुकारें ।
मग तोही निगे अंतरें । गगना मिळे ॥ ३०० ॥
ते वेळीं कुंडलिनी हे भाष जाये । मग मारुती ऐसें नाम होये
। परि शक्तिपण तें आहे । जंव न मिळे शिवीं ॥ ३०१ ॥
मग जालंधर सांडी । ककारांत फोडी ।
गगनाचिये पाहाडीं । पैठी होय ॥ ३०२ ॥
ते ॐ काराचिये पाठी । पाय देत उठाउठी ।
पश्यंतीचिये पाउटी । मागां घाली ॥ ३०३ ॥
पुढां तन्मात्रा अर्धवेरी । आकाशाच्या अंतरीं ।
भरती गमे सागरीं । सरिता जेवीं ॥ ३०४ ॥
मग ब्रह्मरंध्रीं स्थिरावोनी । सोऽहंभावाच्या बाह्या पसरुनी ।
परमात्मलिंगा धांवोनी । आंगा घडे ॥ ३०५ ॥
तंव महाभूतांची जवनिका फिटे । मग दोहींसि होय झटें ।
तेथ गगनासकट आटे । समरसीं तिये ॥ ३०६ ॥
पैं मेघाचेनि मुखीं निवडिला । समुद्र कां वोघीं पडिला ।
तो मागुता जैसा आला । आपणपयां ॥ ३०७ ॥
तेवीं पिंडाचेनि मिषें । पदीं पद प्रवेशे ।
तें एकत्व होय तैसें । पंडुकुमरा ॥ ३०८ ॥
आतां दुजें हन होतें । कीं एकचि हें आइतें ।
ऐशिये विवंचनेपुरतें । उरेचिना ॥ ३०९ ॥
गगनीं गगन लया जाये । ऐसें जें कांहीं आहे ।

तें अनुभवें जो होये । तो होऊनि ठाके ॥ ३१० ॥
म्हणौनि तेथिंची मातु । न चढेचि बोलाचा हातु ।
जेणें संवादाचिया गांवाआंतु । पैठी कीजे ॥ ३११ ॥
अर्जुना ए-हवीं तरी । इया अभिप्रायाचा जे गर्व धरी ।
ते पाहें पां वैखरी । दुरी ठेली ॥ ३१२ ॥
भ्रूलता मागिलीकडे । तेथ मकाराचेंचि आंग न मांडे ।
सडेया प्राणा सांकडें । गगना येतां ॥ ३१३ ॥
पाठीं तेथेंचि तो भेसळला । तैं शब्दाचा दिवो मावळला ।
मग तयाहि वरी आटु भविन्नला । आकाशाचा ॥ ३१४ ॥
आतां महाशून्याचिया डोहीं । जेथ गगनसीचि थावो नाहीं ।
तेथ तागा लागेल काई । बोलाचा इया ॥ ३१५ ॥
म्हणौनि आखरामाजीं सांपडे । कीं कानवरी जोडे ।
हे तैसें नव्हे फुडें । त्रिशुद्धी गा ॥ ३१६ ॥
जें कहीं दैवें । अनुभविलें फावे ।
तैं आपणचि हें ठाकावें । होऊनियां ॥ ३१७ ॥
पुढती जाणणें तें नाहींचि । म्हणौनि असो किती हेंचि ।
बोलावें आतां वायांचि । धनुर्धरा ॥ ३१८ ॥
ऐसें शब्दजात माघौतें सरे । तेथ संकल्पाचें आयुष्य पुरे ।
वाराही जेथ न शिरे । विचाराचा ॥ ३१९ ॥
जें उन्मनियेचें लावण्य । जें तुर्येचें तारुण्य ।
अनादि जें अगण्य । परमतत्त्व ॥ ३२० ॥
जें विश्वाचें मूळ । जें योगद्रुमाचें फळ ।
जें आनंदाचें केवळ । चैतन्य गा ॥ ३२१ ॥

जें आकाराचा प्रांतु । जें मोक्षाचा एकांतु ।
जेथ आदि आणि अंतु । विरोनी गेले ॥ ३२२ ॥
जें महाभूतांचें बीज । जें महातेजाचें तेज ।
एवं पार्था जें निज- । स्वरूप माझें ॥ ३२३ ॥
ते हे चतुर्भुज कोंभेली । जयाची शोभा रूपा आली ।
देखोनि नास्तिकीं नोकिलीं । भक्तवृंदें ॥ ३२४ ॥
तें अनिर्वाच्य महासुख । पैं आपणचि जाहले जे पुरुष ।
जयांचे कां निष्कर्ष । प्राप्तिवेरीं ॥ ३२५ ॥
आम्हीं साधन हें जें सांगितलें । तेंचि शरीरीं जिहीं केलें ।
ते आमुचेनि पाडें आले । निर्वाळलेया ॥ ३२६ ॥
परब्रह्माचेनि रसें । देहाकृतीचिये मुसें ।
वोतींव जाहले तैसे । दिसती आंगें ॥ ३२७ ॥
जरी हे प्रतीति हन अंतरीं फांके । तरी विश्वचि हें अवघें
झांके । तंव अर्जुन म्हणे निकें । साचचि जी हें ॥ ३२८ ॥
कां जें आपण आतां देवो । हा बोलिले जो उपावो ।
तो प्राप्तीचा ठावो । म्हणोनि घडे ॥ ३२९ ॥
इये अभ्यासीं जे दृढ होती । ते भरंवसेनि ब्रह्मत्वा येती ।
हें सांगतियाची रीती । कळलें मज ॥ ३३० ॥
देवा गोठीचि हे ऐकतां । बोधु उपजतसे चित्ता ।
मा अनुभवें तल्लीनता । नोहेल केवीं ॥ ३३१ ॥
म्हणौनि एथ कांहीं । अनारिसें नाहीं ।
परी नावभरी चित्त देईं । बोला एका ॥ ३३२ ॥
आतां कृष्णा तुवां सांगितला योगु । तो मना तरी आला चांगु

। परि न शकें करूं पांगु । योग्यतेचा ॥ ३३३ ॥
सहजें आंगिक जेतुलें आहे । तेतुलियाची जरी सिद्धि जाये ।
तरी हाचि मार्गु सुखोपायें । अभ्यासीन ॥ ३३४ ॥
नातरी देवो जैसें सांगतील । तैसें आपणपें जरी न ठकेल ।
तरी योग्यतेवीण होईल । तेंचि पुसों ॥ ३३५ ॥
जीवींचिये ऐसी धारण । म्हणोनि पुसावया जाहलें कारण ।
मग म्हणे तरी आपण । चित्त देइजो ॥ ३३६ ॥
हां हो जी अवधारिलें । जें हें साधन तुम्हीं निरूपिलें ।
तें आवडतयाहि अभ्यासिलें । फावों शके ॥ ३३७ ॥
कीं योग्यतेवीण नाहीं । ऐसें हन आहे कांहीं ।
तेथ श्रीकृष्ण म्हणती काई । धनुर्धरा ॥ ३३८ ॥
हें काज कीर निर्वाण । परि आणिकही जें कांहीं साधारण ।
तेंही अधिकाराचे वोडवेविण । काय सिद्धि जाय ॥ ३३९ ॥
पैं योग्यता जे म्हणिजे । ते प्राप्तीची अधीन जाणिजे ।
कां जे योग्य होऊनि कीजे । तें आरंभिलें फळें ॥ ३४० ॥
तरी तैसी एथ कांहीं । सावियाचि केणी नाहीं ।
आणि योग्यतेची काई । खाणी असे ॥ ३४१ ॥
नावेक विरक्तु । जाहला देहधर्मीं नियतु ।
तरि तोचि नव्हे व्यवस्थितु । अधिकारिया ॥ ३४२ ॥
येतुलालिये आयणीमाजिवडें । योग्यपण तूतेंही जोडे ।
ऐसें प्रसंगें सांकडें । फेडिलें तयाचें ॥ ३४३ ॥
मग म्हणे पार्था । ते हे ऐसी व्यवस्था ।
अनियतासि सर्वथा । योग्यता नाहीं ॥ ३४४ ॥

नात्यश्नतस्तु योगोऽस्ति न चैकान्तमनश्नतः ।
न चाति स्वप्नशीलस्य जाग्रतो नैव चार्जुन ॥ १६॥

जो रसनेंद्रियाचा अंकिला । कां निद्रेसी जीवें विकला ।
तो नाहींच एथ म्हणितला । अधिकारिया ॥ ३४५ ॥
अथवा आग्रहाचिये बांदोडी । क्षुधा तृषा कोंडी ।
आहारातें तोडी । मारूनियां ॥ ३४६ ॥
निद्रेचिया वाटा नवचे । ऐसा दृढिवेचेनि अवतरणें नाचे ।
तें शरीरचि नव्हे तयाचें । मा योगु कवणाचा ॥ ३४७ ॥
म्हणौनि अतिशयें विषयो सेवावा । तैसा विरोधु नोहावा ।
कां सर्वथा निरोधावा । हेंही नको ॥ ३४८ ॥

युक्ताहारविहारस्य युक्तचेष्टस्य कर्मसु ।
युक्तस्वप्नावबोधस्य योगो भवति दुःखहा ॥ १७॥

आहार तरी सेविजे । परी युक्तीचेनि मापें मविजे ।
क्रियाजात आचरिजे । तयाचि स्थिती ॥ ३४९ ॥
मितला बोलीं बोलिजे । मितलिया पाउलीं चालिजे ।
निद्रेही मानु दीजे । अवसरें एकें ॥ ३५० ॥
जागणें जरी जाहलें । तरी होआवें तें मितलें ।
येतुलेनि धातुसाम्य संचलें । असेल सहजें ॥ ३५१ ॥
ऐसें युक्तीचेनि हातें । जें इंद्रियां वोपिजे भातें ।
तैं संतोषासी वाढतें । मनचि करी ॥ ३५२ ॥

यदा विनियतं चित्तमात्मन्येवावतिष्ठते ।
निःस्पृहः सर्वकामेभ्यो युक्त इत्युच्यते तदा ॥ १८॥

बाहेर युक्तीची मुद्रा पडे । तव आंत आंत सुख वाढे ।
तेथें सहजेंचि योगु घडे । नाभ्यासितां ॥ ३५३ ॥
जैसें भाग्याचिया भडसें । उद्यमाचेनि मिसें ।
मग समृद्धिजात आपैसें । घर रिघे ॥ ३५४ ॥
तैसा युक्तिमंतु कौतुकें । अभ्यासाचिया मोहरा ठाके ।
आणि आत्मसिद्धीचि पिके । अनुभवु तयाचा ॥ ३५५ ॥
म्हणोनि युक्ति हे पांडवा । घडे जया सदैवा ।
तो अपवर्गीचिये राणिवा । अळंकारिजे ॥ ३५६ ॥

यथा दीपो निवातस्थो नेङ्गते सोपमा स्मृता ।
योगिनो यतचित्तस्य युञ्जतो योगमात्मनः ॥ १९॥

युक्ति योगाचें आंग पावे । ऐसें प्रयाग जेथ होय बरवें ।
तेथ क्षेत्रसंन्यासें स्थिरावें । मानस जयाचें ॥ ३५७ ॥
तयातें योगयुक्त तूं म्हण । हेंही प्रसंगें जाण ।
तें दीपाचे उपलक्षण । निर्वातींचिया ॥ ३५८ ॥
आतां तुझें मनोगत जाणोनी । कांहीं एक आम्ही म्हणौनि ।
तें निकें चित्त देउनी । परिसावें गा ॥ ३५९ ॥
तूं प्राप्तीची चाड वाहसी । परी अभ्यासीं दक्षु नव्हसी ।
तें सांग पां काय बिहसी । दुवाडपणा ॥ ३६० ॥
तरी पार्था हें झणें । सायास घेशीं हो मनें ।
वायां बागूल इये दुर्जनें । इंद्रियें करिती ॥ ३६१ ॥

पाहें पां आयुष्यातें अढळ करी । जें सरतें जीवित वारी ।
तया औषधातें वैरी । काय जिव्हा न म्हणे ॥ ३६२ ॥
ऐसें हितासि जें जें निकें । तें सदाचि या इंद्रियां दुःखें ।
ए-हवीं सोपें योगासारिखें । कांहीं आहे ॥ ३६३ ॥

यत्रोपरमते चित्तं निरुद्धं योगसेवया ।
यत्र चैवात्मनात्मानं पश्यन्नात्मनि तुष्यति ॥ २०॥

सुखमात्यन्तिकं यत्तद्बुद्धिग्राह्यमतीन्द्रियम् ।
वेत्ति यत्र न चैवायं स्थितश्चलति तत्त्वतः ॥ २१॥

म्हणौनि आसनाचिया गाढिका । जो आम्हीं अभ्यासु सांगितला
निका । तेणें होईल तरी हो कां । निरोधु यया ॥ ३६४ ॥
ए-हवीं तरी येणें योगें । जैं इंद्रियां विंदाण लागे ।
तैं चित्त भेटों रिगे । आपणपेयां ॥ ३६५ ॥
परतोनि पाठिमोरें ठाके । आणि आपणियांतें आपण देखे ।
देखतखेवों वोळखे । म्हणे तत्त्व हें मी ॥ ३६६ ॥
तिये ओळखीचिसरिसें । सुखाचिया साम्राज्यीं बैसे ।
मग आपणपां समरसें । विरोनि जाय ॥ ३६७ ॥
जयापरतें आणिक नाहीं । जयातें इंद्रियें नेणती कहीं ।
तें आपणचि आपुलिया ठायीं । होऊनि ठाके ॥ ३६८ ॥

यं लब्ध्वा चापरं लाभं मन्यते नाधिकं ततः ।
यस्मिन्स्थितो न दुःखेन गुरुणापि विचाल्यते ॥ २२॥

मग मेरूपासूनि थोरें । देह दुःखाचेनि डोंगरें ।
दाटिजो पां पडिभरें । चित्त न दटे ॥ ३६९ ॥
कां शस्त्रें वरी तोडिलिया । देह अग्निमाजीं पडलिया ।
चित्त महासुखीं पहुडलिया । चेवोचि नये ॥ ३७० ॥
ऐसें आपणपां रिगोनि ठाये । मग देहाची वासु न पाहे ।
आणिकचि सुख होऊनि जाये । म्हणूनि विसरे ॥ ३७१ ॥

तं विद्याद् दुःखसंयोगवियोगं योगसंज्ञितम् ।
स निश्चयेन योक्तव्यो योगोऽनिर्विण्णचेतसा ॥ २३॥

जया सुखाचिया गोडी । मग आर्तीची सेचि सोडी ।
संसाराचिया तोंडीं । गुंतलें जें ॥ ३७२ ॥
जें योगाची बरव । संतोषाची राणिव ।
ज्ञानाची जाणीव । जयालागीं ॥ ३७३ ॥
तें अभ्यासिलेनि योगें । सावयव देखावें लागे ।
देखिलें तरी आंगें । होईजेल गा ॥ ३७४ ॥

संकल्पप्रभवान्कामांस्त्यक्त्वा सर्वानशेषतः ।
मनसैवेन्द्रियग्रामं विनियम्य समन्ततः ॥ २४॥

तरि तोचि योगु बापा । एके परी आहे सोपा ।
जरी पुत्रशोकु संकल्पा । दाखविजे ॥ ३७५ ॥
हां विषयातें निमालिया आइके । इंद्रियें नेमाचिया धारणीं
देखे । तरी हियें घालूनि मुके । जीवित्वासी ॥ ३७६ ॥

ऐसें वैराग्य हें करी । तरी संकल्पाची सरे वारी ।
सुखें धृतीचिया धवळारीं । बुद्धि नांदे ॥ ३७७ ॥

शनैः शनैरुपरमेद्बुद्ध्या धृतिगृहीतया ।
आत्मसंस्थं मनः कृत्वा न कींचिदपि चिन्तयेत् ॥ २५॥

यतो यतो निश्चरति मनश्चंचलमस्थिरम् ।
ततस्ततो नियम्यैतदात्मन्येव वशं नयेत् ॥ २६॥

बुद्धी धैर्या होय वसौटा । मनातें अनुभवाचिया वाटा ।
हळु हळु करी प्रतिष्ठा । आत्मभुवनीं ॥ ३७८ ॥
याही एके परी । प्राप्ती आहे विचारीं ।
हें न ठके तरी सोपारी । आणिक ऐकें ॥ ३७९ ॥
आतां नियमुचि हा एकला । जीवें करावा आपुला ।
जैसा कृतनिश्चयाचिया बोला- । बाहेरा नोहे ॥ ३८० ॥
जरी येतुलेनि चित्त स्थिरावें । तरी काजा आलें स्वभावें ।
नाहीं तरी घालावें । मोकलुनी ॥ ३८१ ॥
मग मोकलिलें जेथ जाईल । तेथूनि नियमूचि घेउनि येईल ।
ऐसेनि स्थैर्यचि होईल । सावियाचि कीं ॥ ३८२ ॥

प्रशान्तमनसं ह्येनं योगिनं सुखमुत्तमम् ।
उपैति शान्तरजसं ब्रह्मभूतमकल्मषम् ॥ २७॥

पाठीं केतुलेनि एके वेळे । तया स्थैर्याचेनि मेळें ।
आत्मस्वरूपाजवळें । येईल सहजें ॥ ३८३ ॥
तयातें देखोनि आंगा घडेल । तेथ अद्वैतीं द्वैत बुडेल ।

आणि ऐक्यतेजें उघडेल । त्रैलोक्य हें ॥ ३८४ ॥
आकाशीं दिसे दुसरें । तें अभ्र जैं विरे ।
तैं गगनचि कां भरे । विश्व जैसें ॥ ३८५ ॥
तैसें चित्त लया जाये । आणि चैतन्यचि आघवें होये ।
ऐसी प्राप्ति सुखोपायें । आहे येणें ॥ ३८६ ॥

युञ्जन्नेवं सदात्मानं योगी विगतकल्मषः ।
सुखेन ब्रह्मसंस्पर्शमत्यन्तं सुखमश्नुते ॥ २८॥

या सोपिया योगस्थिती । उकलु देखिला गा बहुतीं ।
संकल्पाचिया संपत्ती । रुसोनियां ॥ ३८७ ॥
तें सुखाचेनि सांगातें । आलें परब्रह्मा आंतौतें ।
तेथ लवण जैसें जळातें । सांडूं नेणें ॥ ३८८ ॥
तैसें होय तिये मेळीं । मग सामरस्याचिया राउळीं ।
महासुखाची दिवाळी । जगेंसि दिसे ॥ ३८९ ॥
ऐसें आपुले पायवरी । चालिजे आपुले पाठीवरी ।
हें पार्था नागवे तरी । आन ऐकें ॥ ३९० ॥

सर्वभूतस्थमात्मानं सर्वभूतानि चात्मनि ।
ईक्षते योगयुक्तात्मा सर्वत्र समदर्शनः ॥ २९॥

जेणें ऐक्याचिये दिठी । सर्वत्र मातेंचि किरीटी ।
देखिला जैसा पटीं । तंतु एकु ॥ ३९८ ॥
कां स्वरूपें तरी बहुतें आहाती । परी तैसीं सोनीं बहुवें न
होती । ऐसी ऐक्याचळाची स्थिती । केली जेणें ॥ ३९९ ॥

नातरी वृक्षांचीं पानें जेतुलीं । तेतुलीं रोपें नाहीं लाविलीं ।
ऐसी अद्वैतदिवसें पाहली । रात्री जया ॥ ४०० ॥
तो पंचात्मकीं सांपडे । तरी मग सांग पां कैसेनि अडे ।
जो प्रतीतीचेनि पाडें । मजसीं तुके ॥ ४०१ ॥
माझें व्यापकपण आघवें । गवसलें तयाचेनि अनुभवें ।
तरी न म्हणतां स्वभावें । व्यापकु जाहला ॥ ४०२ ॥
आतां शरीरीं तरी आहे । परी शरीराचा तो नोहे ।
ऐसें बोलवरी होये । तें करूं ये काई ॥ ४०३ ॥

आत्मौपम्येन सर्वत्र समं पश्यति योऽर्जुन ।
सुखं वा यदि वा दुःखं स योगी परमो मतः ॥ ३२॥

म्हणौनि असो तें विशेषें । आपणपेयांसारिखें ।
जो चराचर देखे । अखंडित ॥ ४०४ ॥
सुखदुःखादि वर्मे । कां शुभाशुभें कर्मे ।
दोनी ऐसीं मनोधर्में । नेणेचि जो ॥ ४०५ ॥
हें सम विषम भाव । आणिकही विचित्र जें सर्व ।
तें मानी जैसे अवयव । आपुले होती ॥ ४०६ ॥
हें एकैक काय सांगावें । जया त्रैलोक्यचि आघवें ।
मी ऐसें स्वभावें । बोधा आलें ॥ ४०७ ॥
तयाही देह एकु कीर आथी । लौकिकीं सुखदुःखी तयातें
म्हणती । परी आम्हांतें ऐसी प्रतीती । परब्रह्मचि हा ॥ ४०८ ॥
म्हणौनि आपणपां विश्व देखिजे । आणि आपण विश्व
होईजे । ऐसें साम्यचि एक उपासिजे । पांडवा गा ॥ ४०९ ॥

हें तूतें बहुतीं प्रसंगीं । आम्ही म्हणों याचिलागीं ।
जे साम्यापरौती जगीं । प्राप्ति नाहीं ॥ ४१० ॥

अर्जुन उवाच ।
योऽयं योगस्त्वया प्रोक्तः साम्येन मधुसूदन ।
एतस्याहं न पश्यामि चंचलत्वात्स्थितिं स्थिराम् ॥ ३३॥

चंचलं हि मनः कृष्ण प्रमाथि बलवद्दृढम् ।
तस्याहं निग्रहं मन्ये वायोरिव सुदुष्करम् ॥ ३४॥

तंव अर्जुन म्हणे देवा । तुम्ही सांगा कीर आमुचिया कणवा ।
परी न पुरों जी स्वभावा । मनाचिया ॥ ४११ ॥
हें मन कैसें केवढें । ऐसें पाहों म्हणों तरी न सांपडें ।
ए-हवीं राहाटावया थोडें । त्रैलोक्य यया ॥ ४१२ ॥
म्हणौनि ऐसें कैसें घडेल । जे मर्कट समाधी येईल ।
कां राहा म्हणतलिया राहेल । महावातु ॥ ४१३ ॥
जें बुद्धीतें सळी । निश्चयातें टाळी ।
धैर्येसीं हातफळी । मिळऊनि जाय ॥ ४१४ ॥
जें विवेकातें भुलवी । संतोषासी चाड लावी ।
बैसिजे तरी हिंडवी । दाही दिशा ॥ ४१५ ॥
जें निरोधलें घे उवावो । जया संयमुचि होय सावावो ।
तें मन आपुला स्वभावो । सांडील काई ॥ ४१६ ॥
म्हणौनि मन एक निश्चळ राहेल । मग आम्हांसि साम्य होईल
। हें विशेषेंही न घडेल । याचिलागीं ॥ ४१७ ॥

श्रीभगवानुवाच ।
असंशयं महाबाहो मनो दुर्निग्रहं चलम् ।
अभ्यासेन तु कौन्तेय वैराग्येण च गृह्यते ॥ ३५॥

तंव कृष्ण म्हणती साचचि । बोलत आहासि तें तैसेंचि ।
यया मनाचा कीर चपळचि । स्वभावो गा ॥ ४१८ ॥
परि वैराग्याचेनि आधारें । जरी लाविलें अभ्यासाचिये मोहरें
। तरी केतुलेनि एके अवसरें । स्थिरावेल ॥ ४१९ ॥
कां जें यया मनाचें एक निकें । जें देखिलें गोडीचिया ठाया सोके
। म्हणौनि अनुभवसुखचि कवतिकें । दावीत जाइजे ॥ ४२० ॥

असंयतात्मना योगो दुष्प्राप इति मे मतिः ।
वश्यात्मना तु यतता शक्योऽवाप्तुमुपायतः ॥ ३६॥

ए-हवीं विरक्ति जयांसि नाहीं । जे अभ्यासीं न रिघती कहीं
। तयां नाकळे हें आम्हीही । न मनूं कायी ॥ ४२१ ॥
परि यमनियमांचिया वाटा न वचिजे । कहीं वैराग्याची से न
करिजे । केवळ विषयजळीं ठाकिजे । बुडी देउनी ॥ ४२२ ॥
यया जालिया मानसा कहीं । युक्तीची कांबी लागली नाहीं ।
तरी निश्चळ होईल काई । कैसेनि सांगें ॥ ४२३ ॥
म्हणौनि मनाचा निग्रहो होये । ऐसा उपाय जो आहे ।
तो आरंभीं मग नोहे । कैसा पाहों ॥ ४२४ ॥
तरी योगसाधन जितुकें । कें अवघेंचि काय लटिकें ।
परि आपणयां अभ्यासूं न ठाके । हेंचि म्हण ॥ ४२५ ॥
आंगीं योगाचें होय बळ । तरी मन केतुलें चपळ ।

काय महदादि हें सकळ । आपु नोहे ॥ ४२६ ॥
तेथ अर्जुन म्हणे निकें । देवो बोलती तें न चुके ।
साचचि योगबळेंसीं न तुके । मनोबळ ॥ ४२७ ॥
तरी तोचि योगु कैसा केवीं जाणों । आम्ही येतुले दिवस याची
मातुही नेणों । म्हणौनि मनातें जी म्हणों । अनावर ॥ ४२८ ॥
हा आतां अघवेया जन्मा । तुझेनि प्रसादें पुरुषोत्तमा ।
योगपरिचयो आम्हां । जाहला आजी ॥ ४२९ ॥

अर्जुन उवाच ।
अयतिः श्रद्धयोपेतो योगाच्चलितमानसः ।
अप्राप्य योगसंसिद्धि कां गतिं कृष्ण गच्छति ॥ ३७॥

कच्चिन्नोभयविभ्रष्टश्छिन्नाभ्रमिव नश्यति ।
अप्रतिष्ठो महाबाहो विमूढो ब्रह्मणः पथि ॥ ३८॥

एतन्मे संशयं कृष्ण छेत्तुमर्हस्यशेषतः ।
त्वदन्यः संशयस्यास्य छेत्ता न ह्युपपद्यते ॥ ३९॥

परि आणिक एक गोसांविया । मज संशयो असे साविया ।
तो तूं वांचूनि फेडावया । समर्थु नाहीं ॥ ४३० ॥
म्हणौनि सांगें गोविंदा । कवण एकु मोक्षपदा ।
झोंबत होता श्रद्धा । उपायेंविण ॥ ४३१ ॥
इंद्रियग्रामोनि निघाला । आस्थेचिया वाटे लागला ।
आत्मसिद्धिचिया पुढिला । नगरा यावया ॥ ४३२ ॥
तंव आत्मसिद्धि न ठकेचि । आणि मागुतें न येववेचि ।

ऐसा अस्तु गेला माझारींचि । आयुष्यभानु ॥ ४३३ ॥
जैसें अकाळीं आभाळ । अळुमाळु सपातळ ।
विपायें आलें केवळ । वसे ना वर्षे ॥ ४३४ ॥
तैसीं दोन्ही दुरावलीं । जे प्राप्ती तंव अलग ठेली ।
आणि अप्राप्तीही सांडवली । श्रद्धा तया ॥ ४३५ ॥
ऐसा दोंला अंतरला कां जी । जो श्रद्धेच्या समाजीं ।
बुडाला तया हो जी । कवण गति ॥ ४३६ ॥

श्रीभगवानुवाच ।
पार्थ नैवेह नामुत्र विनाशस्तस्य विद्यते ।
न हि कल्याणकृत्कश्चिद्दुर्गतिं तात गच्छति ॥ ४०॥

तंव कृष्ण म्हणती पार्था । जया मोक्षसुखीं आस्था ।
तया मोक्षावांचूनि अन्यथा । गती आहे गा ॥ ४३७ ॥
परि एतुलें हेंचि एक घडे । जें माझारीं विसवावें पडे ।
तेंही परी ऐसेनि सुरवाडें । जो देवां नाहीं ॥ ४३८ ॥
ए-हवीं अभ्यासाचा उचलता । पाउलीं जरी चालता ।
तरी दिवसाआधीं ठाकिता । सोऽहंसिद्धीतें ॥ ४३९ ॥
परि तेतुला वेगु नव्हेचि । म्हणौनि विसांवा तरी निकाचि ।
पाठीं मोक्षु तंव तैसाचि । ठेविला असे ॥ ४४० ॥

प्राप्य पुण्यकृतां लोकानुषित्वा शाश्वतीः समाः ।
शुचीनां श्रीमतां गेहे योगभ्रष्टोऽभिजायते ॥ ४१॥

ऐकें कवतिक हें कैसें । जें शतमखा लोक सायासें ।
तें तो पावे अनायासें । कैवल्यकामु ॥ ४४१ ॥
मग तेथिंचे जे अमोघ । अलौकिक भोग ।
भोगितांही सांग । कांटाळे मन ॥ ४४२ ॥
हा अंतरायो अवचितां । कां वोढवला भगवंता ।
ऐसा दिविभोग भोगितां । अनुतापी नित्य ॥ ४४३ ॥
पाठीं जन्में संसारीं । परि सकळ धर्माचिया माहेरीं ।
लांबा उगवे आगरीं । विभवश्रियेचा ॥ ४४४ ॥
जयातें नीतिपंथें चालिजे । सत्यधूत बोलिजे ।
देखावें तें देखिजे । शास्त्रदृष्टीं ॥ ४४५ ॥
वेद तो जागेश्वरु । जया व्यवसाय निजाचारु ।
सारासार विचारु । मंत्री जया ॥ ४४६॥
जयाच्या कुळीं चिंता । जाली ईश्वराची पतिव्रता ।
जयातें गृहदेवता । आदि ऋद्धि ॥ ४४७ ॥
ऐसी निजपुण्याची जोडी । वाढिन्नली सर्वसुखाची कुळवाडी
। तिये जन्मे तो सुरवाडी । योगच्युतु ॥ ४४८ ॥

अथवा योगिनामेव कुले भवति धीमताम् ।
एतद्धि दुर्लभतरं लोके जन्म यदीदृशम् ॥ ४२॥

तत्र तं बुद्धिसंयोगं लभते पौर्वदेहिकम् ।
यतते च ततो भूयः संसिद्धौ कुरुनन्दन ॥ ४३॥

अथवा ज्ञानाग्निहोत्री । जे परब्रह्मण्यश्रोत्री ।
महासुखक्षेत्रीं । आदिवंत ॥ ४४९ ॥

जे सिद्धांताचिया सिंहासनीं । राज्य करिती त्रिभुवनीं ।
जे कूजती कोकिल वनीं । संतोषाच्या ॥ ४५० ॥
जे विवेकद्रुमाचे मुळीं । बैसले आहाति नित्य फळीं ।
तया योगियांचिया कुळीं । जन्म पावे ॥ ४५१ ॥
मोटकी देहाकृति उमटे । आणि निजज्ञानाची पाहांट फुटे ।
सूर्यापुढें प्रगटे । प्रकाशु जैसा ॥ ४५२ ॥
तैसी दशेची वाट न पाहतां । वयसेचिया गांवा न येतां ।
बाळपणींच सर्वज्ञता । वरी तयातें ॥ ४५३ ॥
तिये सिद्धप्रज्ञेचेनि लाभें । मनचि सारस्वतें दुभे ।
मग सकळ शास्त्रे स्वयंभें । निघती मुखें ॥ ४५४ ॥
ऐसें जे जन्म । जयालागीं देव सकाम ।
स्वर्गीं ठेले जप होम । करिती सदा ॥ ४५५ ॥
अमरीं भाट होईजे । मग मृत्युलोकातें वानिजे ।
ऐसें जन्म पार्था गा जे । तें तो पावे ॥ ४५६ ॥

पूर्वाभ्यासेन तेनैव र्‌ह्रियते ह्यवशोऽपि सः ।
जिज्ञासुरपि योगस्य शब्दब्रह्मातिवर्तते ॥ ४४॥

आणि मागील जे सद्‌बुद्धि । जेथ जीवित्वा जाहाली होती
अवधि । मग तेचि पुढती निरवधि । नवी लाहे ॥ ४५७ ॥
तेथ सदैवा आणि पायाळा । वरी दिव्यांजन होय डोळां ।
मग देखे जैसी अवलीळा । पाताळधनें ॥ ४५८ ॥
तैसें दुर्भेद जे अभिप्राय । कां गुरुगम्य हन ठाय ।
तेथ सौरसेंवीण जाय । बुद्धि तयाची ॥ ४५९ ॥

बळियें इंद्रियें येती मना । मन एकवटे पवना ।
पवन सहजें गगना । मिळोंचि लागे ॥ ४६० ॥
ऐसें नेणों काय अपैसें । तयातेंचि कीजे अभ्यासें ।
समाधि घर पुसे । मानसाचें ॥ ४६१ ॥
जाणिजे योगपीठीचा भैरवु । काय हा आरंभरंभेचा गौरवु ।
कीं वैराग्यसिद्धीचा अनुभवु । रूपा आला ॥ ४६२ ॥
हा संसारु उमाणितें माप । कां अष्टांगसामग्रीचें द्वीप ।
जैसें परिमळेंचि धरिजे रूप । चंदनाचें ॥ ४६३ ॥
तैसा संतोषाचा काय घडिला । कीं सिद्धिभांडारींहूनि
काढिला । दिसे तेणें मानें रूढला । साधकदशे ॥ ४६४॥

प्रयत्नाद्यतमानस्तु योगी संशुद्धकिल्बिषः ।
अनेकजन्मसंसिद्धस्ततो याति परां गतिम् ॥ ४५॥

जे वर्षशतांचिया कोडी । जन्मसहस्त्रांचिया आडी ।
लंघितां पातला थडी । आत्मसिद्धीची ॥ ४६५ ॥
म्हणौनि साधनजात आघवें । अनुसरे तया स्वभावें ।
मग आयतिये बैसे राणिवे । विवेकाचिये ॥ ४६६॥
पाठीं विचारितया वेगां । तो विवेकुही ठाके मागां ।
मग अविचारणीय तें आंगा । घडोनि जाय ॥ ४६७ ॥
तेथ मनाचें मेहुडें विरे । पवनाचें पवनपण सरे ।
आपणपां आपण मुरे । आकाशही ॥ ४६८ ॥
प्रणवाचा माथा बुडे । येतुलेनि अनिर्वाच्य सुख जोडे ।
म्हणौनि आधींचि बोलु बहुडे । तयालागीं ॥ ४६९ ॥

ऐसी ब्रह्मींची स्थिती । जे सकळां गतींसी गती ।
तया अमूर्ताची मूर्ति । होऊनि ठाके ॥ ४७० ॥
तेणें बहुतीं जन्मीं मागिलीं । विक्षेपांचीं पाणिवळें झाडिलीं ।
म्हणौनि उपजतखेंवो बुडाली । लग्नघटिका ॥ ४७१ ॥
आणि तद्रूपतेसीं लग्न । लागोनि ठेलें अभिन्न ।
जैसे लोपलें अभ्र गगन । होऊनि ठाके ॥ ४७२ ॥
तैसें विश्व जेथ होये । मागौतें जेथ लया जाये ।
तें विद्यमानेंचि देहें । जाहला तो गा ॥ ४७३ ॥

तपस्विभ्योऽधिको योगी ज्ञानिभ्योऽपि मतोऽधिकः ।
कर्मिभ्यश्चाधिको योगी तस्माद्योगी भवार्जुन ॥ ४६॥

जया लाभाचिया आशा । करूनि धैर्यबाहूंचा भरंवसा ।
घालीत षट्कर्मांचा धारसां । कर्मनिष्ठ ॥ ४७४ ॥
कां जिये एक वस्तूलांगीं । बाणोनि ज्ञानाची वज्रांगी ।
झुंजत प्रपंचेंशीं समरंगीं । ज्ञानिये गा ॥ ४७५ ॥
अथवा निलागें निसरडा । तपोदुर्गाचा आडकडा ।
झोंबती तपिये चाडा । जयाचिया ॥ ४७६ ॥
जें भजतियां भज्य । याज्ञिकांचें याज्य ।
एवं जें पूज्य । सकळां सदा ॥ ४७७ ॥
तेंचि तो आपण । स्वयें जाहला निर्वाण ।
जें साधकांचें कारण । सिद्ध तत्त्व ॥ ४७८ ॥
म्हणौनि कर्मनिष्ठा वंद्यु । तो ज्ञानियांसि वेद्यु ।
तापसांचा आद्यु । तपोनाथु ॥ ४७९ ॥

पैं जीवपरमात्मसंगमा । जयाचें येणें जाहलें मनोधर्मा ।
तो शरीरीचि परी महिमा । ऐशी पावे ॥ ४८० ॥
म्हणौनि याकारणें । तूंतें मी सदा म्हणें ।
योगी होईं अंतःकरणें । पंडुकुमरा ॥ ४८१ ॥

योगिनामपि सर्वेषां मद्गतेनान्तरात्मना ।
श्रद्धावान्भजते यो मां स मे युक्ततमो मतः ॥ ४७॥

ॐ तत्सदिति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां
योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे ध्यानयोगो नाम षष्ठोध्यायः ॥६॥

अगा योगी जो म्हणिजे । तो देवांचा देवो जाणिजे ।
आणि सुख सर्वस्व माझें । चैतन्य तो ॥ ४८२ ॥
तेथ भजता भजन भजावें । हें भक्तिसाधन जें आघवें ।
तो मीचि जाहलों अनुभवें । अखंडित ॥ ४८३ ॥
मग तया आम्हां प्रीतीचें । स्वरूप बोलीं निर्वचे ।
ऐसें नव्हे गा तो साचें । सुभद्रापती ॥ ४८४ ॥
तया एकवटलिया प्रेमा । जरी पाडें पाहिजे उपमा ।
तरी मी देह तो आत्मा । हेंचि होय ॥ ४८५ ॥
ऐसे भक्तचकोरचंद्रें । त्रिभुवनैकनरेंद्रें ।
बोलिलें गुणसमुद्रें । संजयो म्हणे ॥ ४८६ ॥
तेथ आदिलापासूनि पार्था । ऐकिजे ऐसीचि आस्था ।
दुणावली हें यदुनाथा । भावों सरलें ॥ ४८७ ॥
कीं सावियाचि मनीं संतोषला । जे बोला आरिसा जोडला ।
तेणें हरिखें आतां उपलवला । निरूपील ॥ ४८८ ॥

तो प्रसंगु आहे पुढां । जेथ शांतु दिसेल उघडा ।
तो पालविजेल मुडा । प्रमेयबीजाचा ॥ ४८९ ॥
जें सात्त्विकाचेनि वडपें । गेलें आध्यात्मिक खरपें ।
सहजें निडारले वाफे । चतुरचित्ताचे ॥ ४९० ॥
वरी अवधानाचा वाफसा । लाधला सोनया ऐसा ।
म्हणौनि पेरावया धिंवसा । श्रीनिवृत्तीसी ॥ ४९१ ॥
ज्ञानदेव म्हणे मी चाडें । सद्‌गुरूनीं केलें कोडें ।
माथां हात ठेविला तें फुडें । बीजचि वाइलें ॥ ४९२ ॥
म्हणौनि येणें मुखें जें जें निगे । तें संतांच्या हृदयीं साचचि
लागे । हें असो सांगों श्रीरंगें । बोलिलें जें ॥ ४९३ ॥
परी तें मनाच्या कानीं ऐकावें । बोल बुद्धीच्या डोळां देखावें
। हे सांटोवाटीं घ्यावें । चित्ताचिया ॥ ४९४ ॥
अवधानाचेनि हातें । नेयावें हृदयांआतौतें ।
हे रिझवितील आयणीतें । सज्जनांचिये ॥ ४९५ ॥
हे स्वहितातें निववितीं । परिणामातें जीववितीं ।
सुखाची वाहवितीं । लाखोली जीवां ॥ ४९६ ॥
आतां अर्जुनेंसीं श्रीमुकुंदें । नागर बोलिजेल विनोदें ।
तें वोंवियेचेनि प्रबंधें । सांगेन मी ॥ ४९७ ॥

इति श्रीज्ञानदेवविरचितायां भावार्थदीपिकायां षष्ठोऽध्यायः ॥

******

॥ रामकृष्णहरि ॥

सेवाभावी संतचरणरज

बाळकृष्ण प्रकाश कदम

जय हरि सांस्कृतीक प्रतिष्ठान, सोलापूर

(इतर PDF ग्रंथासाठी संपर्क - ९७६५६५३८०५)

******